

Hedi Seyyid Hüseyinzâde, *Tarih-i Ferâmûşşode-İran der Devre-i Sultan Yakub-i Akkoyunlu (Unutulan Tarih-i Akkoyunlu Sultan Yakub Devrinde İran)*, Tahran 1394 h.ş., İntişârât-ı Neşr-i Tarih-i İran, 406 s., ISBN 987-964-6082-42-7

Önemli yollar üzerinde bulunan Diyarbekir bölgesi, eski çağlarda Amida, orta çağlarda ise Âmid adını taşıyor ve pek çok şehir ve kaleyi içine alıyordu. İslâmiyetten önceleri bölge Arap Bekir boyunun yaylağı idi. İslâm fethinden sonra da Bekir boyuna mensup Arap oymakları yurt tutmaya devam ettiklerinden buraya Diyâr-ı Bekir adı verilmiştir. IX. Yüzyıl sonlarından itibaren Hamdaniler, Bûyeler (ize göre Büveyh şeklinde okunuşu doğru olmasa gerek) ve Mervânîlerin hâkimiyetinde kalan bölge 1085 yılında Sultan Melikşah zamanında Selçuklu topraklarına katıldı. Melikşah'ın ölümü üzerine (192) taht kavgaları başlayınca yörede bazı Türk beylikleri kuruldu ve bun un sonucunda bölgede yoğun bir Türk yerleşmesi de sağlandı. XIII. Yüzyılın başlarından itibaren Anadolu birliğini kurmaya çalışan Türkiye Selçuklu devletinin faaliyetleri sonucu bu arada Âmid de Türkiye Selçuklu sultanlığına bağlandı.

Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesi İlhanlı Hülâgü'dan itibaren iki askeri bölgeye ayrılmıştı. Bunlardan biri merkezi Musul olan Diyarbekir bölgesi diğeri ise merkezi Ahlat olan Van yöresi idi. İlhanlı hükümdârı Ebu Said'in erkek evlat bırakmadan ölümü (1335) üzerine, Moğollar arasındaki mücadelelerde yer alan Kara ve Akkoyunlu Türkmenleri Moğolların bu bölgelerden çekilmeleri üzerine buralara hâkim olmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda Kara Koyunlular Musul ve Van gölü yöresini, Akkoyunlular ise Diyarbekir yöresini nüfuzları altına almayı başardılar.

Diyarbekir yöresindeki Türkmenlerin, 1340 yılında Tur Ali Beg'in idaresinde Trabzon yöresine saldırdıkları görülmektedir. Akkoyunlu beyleri başarı gösterdikçe, yöredeki diğeri Türkmen toplulukları da onlara katıldı. Tur Ali Beg'in halefi Kutlu Bey (1362-88) ve oğulları zamanında Türkmen hanedanları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim oldular. Onun oğullarından Kara Yülük Osman Beg'in en büyük başarısı Timur'un başlıca muhalifi Sivas-Kayseri hâkimi Kadı Burhaneddin'i öldürmesi olmuştu (1398). Ertesi yıl o Karabağ'da kışlamakta olan Timur'un yanına giderek bağlılığını bildirmiş, Ankara Savaşı'na da katılmıştır. O bundan sonra da Timurlulara bağlılığını sürdürmüş, Şahruh'un Kara Koyunlular üzerine olan seferlerinde yer almıştı.

Kara Yülük'ün ölümünden (1435) sonra, bir süre devam eden taht mücadelelerinin ardından Uzun Hasan Bey duruma hâkim olmuştur. Mahalli hâkimlerin varlığına son veren Hasan Beg, 1467 yılında Karakoyunlu Cihanşah, ardından onun oğlu Hasan Ali ve nihayet Timurlu Ebu Said'i mağlup edip kısa zamanda devletin hudutlarını Sivas'tan Türkistan'a, Basra'dan Kafkaslar'a kadar genişletmeyi başarmıştı. Lakin Osmanlılar'a karşı Otlukbeli'nde yenilmesi onda büyük bir ruhi çöküntüye yol açmış, bundan sonra 1478'deki ölümüne dek artık

sefere çıkmamıştır. Geriye kalan 6 oğlu arasından Sultan Halil tahta oturdu ise de birkaç ay sonra kardeşi Yakub Beg tarafından öldürüldü. Yakub Beg devlet dahilindeki begler ve Memlükler ile uğraşmış, Gürcüler üzerine sefere çıkmış, Safevi Şeyh Haydar'ı öldürmüştür. Yakub Beg'in ölümünün (1490) ardından iç çekişmeler iyice artmış, Erdebil'de Safevi tarikatı postuna oturan İsmail, Akkoyunlu beglerini yenilgiye uğratarak, Safevi Devleti'ni kurmuştur. (1501) Bundan sonra hanedan mensuplarından bazıları çeşitli yörelerde varlıklarını sürdürdüler ise de Çaldıran Savaşı'ndan sonra Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Akkoyunlular tarih sahnesinden çekilmiş oldular.

Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Türkleşmesini sağlamışken, sonraları devlet merkezini Diyerbekir'den Tebriz'e nakletmek suretiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk nüfusunun azalması, Azerbaycan'ın ise Türkleşmesini sağlayacak yeni bir göç hareketinin başlatıcısı olmuşlardır.

Akkoyunlular devlet teşkilâtı bakımından özellikle İlhanlı ve Timurlu devletlerinin tesiri altında kalmıştır. Hasan Padişah Kanunları diye anılan Uzun Hasan Beg'in kanunnamesi daha sonra bölgede Safeviler ve Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır. O, ilim adamlarını himaye ediyordu. Ali Kuşçu'ya gösterdiği itibar ve verdiği değer bilinmektedir. Haftada bir gün huzurunda ilmi sohbetler yapılıyordu. Hasan Beg'in bilinmeyen bir tarafı da kendisinde kuvvetli bir milli şuurun varlığıdır. O, kendilerinin Oğuz Han ve Bayındır Han'ın torunları olduklarını söylüyor, kendisini Türklerin tek hükümdarı sayıyor, paralarına, fermanlarına ve hatta bayraklarına Bayındır boyunun damgasını koyduruyordu.

Tanıtımını yaptığımız eserin önsözünde yazar İran tarihinde Akkoyunlular'ın önemli bir yeri olmasına rağmen, şimdiye kadar pek az çalışma yapıldığı, özellikle Sultan Yakub hakkında gerek İran gerekse yurtdışında şimdiye kadar hiçbir araştırma yapılmadığını ifade ile, bunun sebebi olarak ise İran'da Akkoyunlu hâkimiyetinin kısa süreli oluşu, devrin Timurlular ile Safeviler arasında sıkışması ve kaynak yetersizliğini gösterir.

Giriş'te menşelerinden Hasan Beg devrinin sonuna kadar Akkoyunlular hakkında özet olarak bilgi verilir. (s. 13-45) Ancak bunlar bilinenin tekrarından ibarettir.

8 bölümden meydana gelen eserin 1. bölümünde yazar Hasan Beg'in ölümünden sonra taht mücadeleleri başlığı altında Sultan Halil'in hâkimiyeti ve Sultan Yakub ile mücadelesini ele alır. Bu mücadeleler sırasında Sultan Halil'in ordusunda top ve tüfek de kullanıldığı belirtilir. (s. 59)

2. Bölüm Sultan Yakub devrinin siyasi tarihine ayrılmış olup, (s. 63 vd.) burada Sultan Yakub'un hâkimiyetini pekiştirmesi, Sultan Yakub'un hâkimiyetinin ilk yıllarındaki olaylar, siyasi huzursuzluklar, Sultan Yakub'un hâkimiyetinin son yılları konuları incelenir. Sultan Halil'in aksine Sultan Yakub'un başlangıçtan itibaren babası gibi etrafına adaletle hükmetmeye çalıştığı, ileri gelenleri kendi etrafına çekmek, onların sadakatini sağlamak için hediyeler dağıttığı, ahalinin bazı

vergilerini kaldırıp, bazılarını azalttığını vurgular. (s. 72) Ardından Sultan Yakub devrinin önemli olaylarından biri olarak bilinen Safevi Şeyh Haydar'ın faaliyetleriyle ilgili olarak Safevi şeyhleriyle olan münasebetler ve Haydar'ın ortadan kaldırılışı (s. 82 vd.) ve Muşasaalar ile mücadele anlatılır. (s. 100)

3. Bölümde Dış Siyaset başlığı altında Osmanlılar (s. 109), Horasan Timurluları (s.124), Şirvanşahlar (s. 126), Gürcüler (s. 129), Memlükler (s. 137) ve diğer devletler (s. 143) ile ilişkiler incelenir. Hasan Beg zamanındaki ilişkilerde Karamanoğulları ve Venedik faktörü ve Otlukbeli yenilgisinden sonra, Sultan Halil zamanında iyi ilişkiler kurulduğu (s. 119), Sultan Yakub devrinde de iyi ilişkilerin sürdürüldüğü ifade edilir. Akkoyunluların başlangıçtan itibaren Timurlular ile iyi ilişkiler içinde oldukları belirtilip, bu iyi ilişkilerin Sultan Yakub zamanında da devam ettiği kaydedilir. Gürcüler üzerine sık sık sefer icra edildiği, bunda dini farklılık yanında, harac alma isteği, yağmalama gibi iktisadi sebeplerin de bulunduğu anlaşılıyor.

Yazar, Akkoyunlu tarihinin en az bilinen kısmının Memlükler ile olan ilişkiler olduğunu, Farsça kaynaklarda Yakub Beg devri ilişkileriyle ilgili çok kısa kayıtlar bulunmasına karşılık, Memlük kaynaklarında epeyce kayıt bulunduğunu, Hasan Beg devrinde Karamanoğulları ve Venedikliler ile olan iyi ilişkilerin, onun Akdeniz'e çıkma politikası üzerine ilişkilerin bozulduğu, ancak Yakub Beg'in barışçı tutumu sonucu ilişkilerin düzeldiği belirtilir.

Diğer Devletler ile İlişkiler konulu 6. Kısımda (s. 143) Yakub Beg zamanında diğer devletler olarak Hindistan ve Avrupa devletleri incelenir. Hindistan ile ilişki daha çok ticari olup, Hürmüz üzerinden yürütülüyordu. Hasan Beg zamanında siyasi sebeplerle Avrupa ile özellikle Venedik ile yürütülen sıkı ilişkiler, onun Osmanlılar karşısında yenilgisinden sonra, Yakub Beg'in Osmanlılar ile iyi geçinme politikası sonucunda azalmıştı.

4. Bölümde devlet teşkilâtı incelenirken, sultan, vezir, sadr, saray görevlileri, vezir ve divân, eşik ağası, emir-i ahur, müstevfi, hazinedar, mühürdar, münşi, sultanın yakın çevresi ve görevleri, taşra teşkilâtı ve görevlileri, vali ve daruga, kelanter, kutval, Adliye teşkilâtı (s. 196 vd.), sultan mahkemesi, divân-ı mezalim, divânı sadaret, başkadı, kadı, kadıasker, şeyhülislam, nakib, askeri teşkilât (s. 207 vd.), başkumandan, divân-ı emaret, sipehsalar ve serdarlar, divânı tavacı, hassa nökerleri, sipahiler konularına geniş yer verilir. Hâkimiyetin Allah'ın lütfu olduğuna inanıldığı kaydedilip (s. 149), sultanın her hususta tam yetkili olduğu ve bunun yanında aşiret reislerinden oluşan kurultay müessesesinin varlığı, tahta oturma hususunda büyük oğlun veliahtlığı söz konusu ise de, bu hususta kesin bir karar bulunmadığı belirtilir. Sâhib olarak adlandırılan Vezir-i Azam, divânın başı olarak büyük yetkilere sahip olup (s. 156), dini görevlilerin başında ise Sadr bulunuyordu (s. 160). Onlar silsile-i meratib ile vezirden sonra gelirlerdi. Devlet idaresinde büyük aşiretlerin begleri de önemli yetki sahibi idiler. Bunlar silsile-i meratibte sultan ve şehzadelerden sonra geliyor, güçleri dolayısı ile tahta oturtma veya indirmede rol oynuyorlar, özellikle askeri kararların alınmasında söz sahibi bulunuyorlardı.

Eyaletin idaresine bir şehzade görevlendirilmiş ise, onun yanında danışman olarak, lala ve begler de gönderiliyordu. Eyaletlerin idaresine gerektiğinde şehzadeler dışında büyük beglerden biri de görevlendiriliyordu.

Yazar Akkoyunlu saray ve devlet teşkilâtının kaynağı olarak Abbasiler ve Celayirlileri ve dolayısı ile İlhanlıları gösterir. Ancak devletin büyümesiyle bu teşkilât da genişlemiş ve yazara göre daha sonra Safeviler'e de intikal etmiştir (s. 165). Sivil görevlerin genellikle İranlılar tarafından yürütüldüğü burada da karşımıza çıkıyor. Sultanın Yakınları ve Görevleri başlığı altında ise (s. 180 vd.), bunların tanınmış aileler arasından, güvenilir kimselerden seçilip diğer görevlilere göre itibarlı durumda oldukları ifade edilerek İnaklar, Pervaneciler, Hekimler, Müneccimler, Yasavullar, Kapucu, Bukavul (Çeşneci), Kuşçu ve Parsçı, Rikabdarlar, Carcılar, Ferraşlar, Ayakçı (Saki) ve diğerleri hakkında bilgi verilir.

Eyaletlerdeki İdari Makamlar ve Teşkilâta ayrılan 4. Kısımda (s. 189 vd.), Timurlular ve Karakoyunlular zamanındaki sistemin sürdürüldüğü, eyaletlerin idaresine öncelikle bir şehzade, olmazsa siyasi ve askeri bakımdan güçlü bir begin sultan tarafından görevlendirildiği belirtilir. Bu kısımda Vali, Davuga, Kelantar, Kutval ve Kethudalar hakkında bilgi verilir.

Adli Makamlar ve Teşkilâta ayrılan 5. Kısımda (s. 196 vd.), kaynaklarda daima Hasan Beg ve Sultan Yakub'un adaletinden söz edildiği vurgulanıp, sultan mahkemesi (Divân-ı Mezalim), Divân-ı Sadaret, başkadı, kadı, kadı asker, şeyhülislam, nakib ve muhtesibin görev ve yetkileri hakkında kaynaklardaki kayıtlar aktarılır.

Askeri Makamlar ve Teşkilâtı konu alan 6. Kısımda (s. 207 vd.), Türkmenlerin aşiret sistemi, yaşadıkları coğrafya, göçebelikten dolayı varoluş mücadelesi vermek zorunda oldukları üzerinde durulup, Akkoyunlular devrinde askeri ıstılahların İlhanlılar ve Timurlular devrinden intikal ettiği şekliyle sürdürüldüğü, Akkoyunluların bayrağının beyaz renkte olduğu belirtilir. Burada başkumandan olarak Sultan, Divân-ı Emâret, Sipahsalarlar ve Serdarlar, Divân-ı Tavacı, Hassa nökerleri ve sipahiler hakkında bilgi verilir. Divân-ı Emâret'in başında Emirü'l-Ümera, Tavacı Divânı'nın başından ise sultan tarafından atanan Emir-i Tavacı bulunuyordu. Muhafız olan Hassa nökerleri ücretlerini aylık olarak alıyorlardı. Türk-Moğol geleneklerine göre kurulan Akkoyunlu ordusunun sayı olarak mevcudu bilinmiyor. Ancak sağ-sol kanatlar ile öncü ve artçılardan oluşuyordu. Hafif silahlar olarak neyze, ok, yay, gürz, hançer, kılıç, pala, kalkan: ağır silahlar olarak ise mancınık ve arrade kullanılıyordu. Hasan Beg'in ateşli silahlar ve top kullandığı bilinmektedir ki, bu Venediklilerden temin edilmiş olmalıdır. Sultan ve şehzadeler ile ileri gelenler savaşta zırh kuşanıyorlardı (s. 223).

İktisadi duruma tahsis edilen 5. Bölümün (s. 225 vd.) 1. Kısmı Toprak İdaresi başlığını taşımakta olup, burada Suyurgal-Tarhan, Tuyul, vakıf arazisi, hassa arazisi ve şahıs arazisi ile ilgili bilgi verilmekte; tarım ve hayvancılığın bu devirde de devlet ile ilişkiler açısından önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir.

Ticaret ve Tüccarlık başlığını taşıyan 2. Kısımda ise (s. 234 vd.) 1. Önemli ticaret merkezleri, 2. Pazar ve ürünler ile Gümrük vergisi konuları ele alınmaktadır. Halkın önemli bir gelir kaynağının pazarlar, dolayısı ile ticaret ve tüccarlık olduğu, devletin önemli bir gelir kaynağının da ticaret olduğundan Akkoyunlu sultanlarının ticareti teşvik ettikleri, ticari yolların güvenliğine önem verdikleri, özellikle dokuma sanayii ve ipekli dokumanın ticarete önemli bir yer tuttuğu ifade edilir. Başlıca ticaret merkezleri olarak ise Hindistan ile ticarete aracı rolü oynayan Hürmüz, başkent Tebriz ile Şiraz idi. Bunların dışında İsfahan ve Kirman özellikle dokumacılık, çömlekçilik, dericilik, maden işletmeciliği, boya ve kâğıt imal merkezleri olarak sayılmaktadırlar.

Pazarlardaki dükkân kiralari hazine, sultan veya vakıflar için önemli bir gelir kaynağı idi. Burada İtalyan seyyahlarına dayanılarak bazı ürünlerin fiyatları verilmektedir (s. 236). Gümrük vergisinin ise şehirlerin ticari potansiyeline göre belirlendiği, bu verginin Mardin ile Diyerbekir'de yüksek, Harput ve Ergani'de ise daha düşük tutulduğu belirtiliyor.

Vergilerden söz eden 3. Kısımda (s. 238 vd.), Akkoyunlular zamanında mevcut vergilerin, kendilerinden önceki zamanlarda mevcut olanın devamı olduğu, ancak Karakoyunlular ile kıyaslandıklarında vergileri azalttıkları ifade edildikten sonra, Hasan Beg Kanunnamesi ve Yakub Beg'in fermanlarından bazı örnekler verilir. Bu kısımda ayrıca vergi çeşitleri olarak tamga, rahdavî, ürün giriş vergisi, mal ve cihat, harac, hayvan ve otlak vergisi, divâni vergiler, rüsum, alefe ve ulufe, ihracat, hak el-tahrip, saveri, cizye, ocak vergisi, ulak ve ulam (yam), diğer vergiler, diğer vergiler, resm-i çift, resm-i şehri, mâliyat-ı toy (dügün) vs. sayılır.

Yakub Beg Zamanının Paraları ve Dârphaneleri adı altında toplanan 4. Kısımda (s. 261 vd.), Akkoyunlu devri sikkelerinin özellikleri, Yakub Beg devri sikkeleri, Dârphaneler konuları ele alınır. 5. Kısım Yakub Beg devrinde iktisadi düzenlemelere ayrılmış olup (s. 265 vd.) burada konu ıslahat sebepleri, uygulama ve sonuçları, ıslahat programının sebep ve hedefleri, ıslahat programının başlaması, ıslahat programının uygulanması, ıslahat programının sonuçları başlıkları altında incelenir.

6. bölüm Sosyal Durum başlığını taşımakta olup (s. 281 vd.), 1. Sosyal Tabakalar (sınıflar); a. yüksek tabaka, b. orta tabaka, c. aşağı tabaka; 2. Sosyal hastalıklar (içki, şaraphâne ve kumarhâneler); 3. Hıfzıssıhha ve toplum sağlığı (a. Toplum sağlığı, b. Veba salgını); 4. Kadının toplumdaki yeri (a. Saray kadınları, b. Kadının toplumdaki yeri, c. Kadının örtünmesi); 5. Gelenek ve görenekler (a. Sosyal değer hükümleri, b. Eğlence ve yas tutma) gibi kısımlardan oluşmaktadır.

Din-Mezhep ve Tasavvuf başlığını taşıyan 7. Bölümün (s. 311 vd) din ile ilgili kısmında hâkim din-mezhep ve azınlıklar, Akkoyunluların mezhebi, siyasette dinin rolü, Muşşaalar meselesi, devletin Hristiyanlara karşı siyaseti, şer'i hükümlerin uygulanması gibi konular; tasavvuf ile ilgili kısmında ise (s. 222 vd.), Yakub Beg zamanında sufi tarikatlar, siyaset ve tasavvuf arasındaki ilişki (bağ), Yakub Beg'in sufiler ile ilişkisi konuları ele alınmaktadır.

Müellif burada Akkoyunluların sünni olup, diğer dinlere mensup olanların da cizye ödemek sureti ile huzur içinde yaşadıklarına vurgu yapıyor (s. 313-316). Ancak yanlış olarak buna diğer dinlere mensup hanımlar ile evliliği örnek gösteriyor. Ayrıca Trabzon ve Venedik ile ittifak da bunu gösteriyor diyor (s. 315). Ancak Uzun Hasan Beg'ten söz ederken onun fıkıh, hadis, tefsir gibi dini ilimlerde de ulemâ ile sohbet ettiği, huzurunda okunmak üzere, onun buyruğu ile Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrildiği ifade ediliyor. Ve İlham Erdem ile Kâzım Paydaş'ın *Ak-koyunlu Devleti Tarihi* (Ankara, 2007) eserine atıfta bulunuyor (s. 314). Hasan Beg'in Kur'an'ı Türkçe'ye çevirttiği hususu vaktiyle merhum Prof. Mükrimin Halil Yinanç tarafından kaynak gösterilmeden yazılmış (*İslam Ansiklopedisi*, Ak Koyunlular, s. 260), bu husus daha sonraları merhum Prof. Faruk Sümer tarafından da "bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye tercüme ettirerek, huzurunda okuttuğu da kaynaklarda zikredilmektedir" (*TDV İslam Ansiklopedisi*, Ak Koyunlular, s. 272; Uzun Hasan, s. 264) şeklinde kaynak gösterilmeden tekrarlanmıştır. Ancak biz kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlayamadık. O, Mevlanâ'nın *Mesnevî'si* ile Âşık Paşa'nın Türkçe *Garibnamesi*'ni okuyordu (*Kitab-ı Diyarbekriyye*, s. 416). Buna karşılık Hasan Beg'ten 60 yıl kadar öncesine ait Karakoyunlu Yusuf Beg ile ilgili bir beyt ilgi çekicidir. Bu hususta H. Ritter'in "Studien zur Geschichte der Islamischen Frömmigkeit" (*Oriens*, VII, 1954) adlı makalesinde nakledilen beyte bakılmalıdır:

Yusuf-i Sıddık-i Şah-ı Kâmran-hwand qurab ra ba türki xvvaş rawan (s. 31, not 1).

8. bölüm Kültürel Duruma ayrılmıştır (s. 335 vd.). Akkoyunlu sultanlarının, özellikle Yakub Beg'in ilim, kültür, edebiyat ve sanat koruyusu olduklarını belirten 1. Kısım Edebi durum başlığını taşımakta olup, burada 1. Nazım: a. Edebiyat dostu hanedan mensupları, b. İsa Saveci, c. Pervaneci Necmettin Mesud, d. Nureddin Abdurrahman-ı Camî ve diğer şahsiyetlerden söz edilip Yakub Beg'in bizzat kendisinin de şiirler yazdığı, camiyle mektuplaştığı, Türkçe'nin bu devirde önem kazandığı, başkent Tebriz'in Herat gibi büyük ve önemli bir kültür merkezi haline geldiği belirtilir. Nesir ile ilgili olan kısımda (s. 368 vd.), mektuplar ve tarih yazıcılığı ön plana çıkmakta ve burada İsa Saveci, İdris Bitlisî, Fazlullah-ı Ruzbehan, Celaleddin Devvanî hakkında bilgi verilmektedir.

Mimari ve Şehircilik başlığı taşıyan 2. Kısım (s. 377 vd), 1. Başkent ve önemli şehirler, 2. Sultanlar tarafından inşa edilen binalar, 3. Kamu yararına olan binalardan söz edilir.

3. kısımda ise (s. 398 vd), resim (minyatür sanatı) -Türkmen Okulu- ele alınır. Burada Hasan Beg, Sultan Halil ve Yakub Beg devrinde minyatür sanatı hakkında bilgi verilir. Özellikle Şiraz ve Tebriz'deki faaliyetler ele alınıp, "Türkmen Okulu" deyimini tekrarlanır.

4. Kısım (s. 403 vd.), Diğer sanatlara ayrılmıştır. Burada hattatlık, nakkaşlık, tezhib, ciltçilik gibi sanatlar, musiki ve musiki aletleriyle hanendelikten söz ediliyor.

Sonuç olarak (s. 405) özetle Yakub Beg'in sulh yolu ile devletin bütünlüğünü sağladığı, dış politikada babası Hasan Beg'den farklı bir politika takip ederek,

Osmanlılar ve Memlüklerin saldırılarını önlediği, kısa süren saltanatı sırasında karşılaştığı iç meseleleri de çeşitli yöntemlerle halletmeyi başardığı, siyasi ve iktisadi ıslahatlar ile büyük emirlerin gücünün kırılıp, merkeziyetçi devletin güçlendiği, böylelikle sağlanan huzur ve güvenlik sayesinde ticaretin canlanıp, onun gösterdiği ilgi ve sağladığı destek sonucu Tebriz'in doğudaki Herat gibi ilim, kültür ve sanat erbabının toplandığı önemli bir merkez haline geldiği vurgulanıyor.

Eserin sonunda birkaç ferman ile zengin bir bibliyografya verilmiş olmakla birlikte, M.Ş. Keçik, B.S. Baykal, H. Busse, A. Erzi, A.D. Papazyan, Ş. Turan, K. Sanjian'ın yayınları görülmediği gibi münşeat mecmuaları da yeterince kullanılmamıştır. Yazar kısa süreli de olsa Türkiye'de arşiv çalışması yapabilmiş olsa idi, çok iyi olurdu. Kitabın adındaki "Unutulmuş Tarih" ifadesine uygun olarak, şimdiye kadar pek araştırılmamış olan bir dönemi her yönü ile –siyasi, devlet teşkilâtı, iktisadi, sosyal, din, kültür ve sanat- ele alan yazar, son yıllarda Türkiye'de Akkoyunlular ile ilgili yapılan yayınlarla kıyaslanmayacak ölçüde değerli bir eser ortaya koymuş olup, kendisini bu çalışmasından dolayı tebrik eder, bu sahada yayınlarının devamını dileriz.

İsmail Aka*

* Prof.Dr. [Emekli], *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, Bornova-İzmir/Türkiye, Orcid ID: 0000-0003-1919-563X